

Kategorija vremena u talijanskome i hrvatskome jeziku

Ivica Peša Matracki

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ipesa@ffzg.hr

UDK: 811.131.1'367.625:811.163.42
izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/10.17234/9789531758819.33>

Teme koje se tiču vremena, vida i akcionalnosti vrlo su zastupljene u suvremenoj lingvistici. U prilogu je riječ o određenju i načinima izražavanja konceptualne kategorije vremena u hrvatskome i talijanskome jeziku. Glavni je cilj ovoga rada opisati gramatikalizaciju vremena u dvama tipološki različitim jezicima i preciznije razgraničiti vrijeme od srodnih kategorija vida i akcionalnosti.

Ključne riječi: hrvatski jezik, talijanski jezik, vrijeme, vid, akcionalnost, deiktično središte, vrijeme govorenja

0. Uvod

Gramatička kategorija vremena je univerzalna, tj. kodirana je u nekom obliku u svakom ljudskom jeziku.¹ S filozofskog stajališta, naši transcendentni ili apriorni oblici svijesti (prostor i vrijeme) ograničeni su na iskustvo, vrijede u granicama iskustva te omogućuju i oblikuju iskustvo.

Tri su osnovne odrednice vremena: prošlost, sadašnjost i budućnost. Ta određenja imaju smisla tek po međusobnom odnosu: jedno tek po onom drugom. Vrijeme ne može biti neprekinuti niz sadašnjih trenutaka, i prošlost, a posebno budućnost daju pravu dimenziju povijesnom vremenu.² Temeljna struktura ljudskog opstanka je dakle određena kategorijom vremena/konačnošću. Zbog toga su filozofsko istraživanje i kronološka struktura povijesti važne pretpostavke za razumijevanje kodiranja vremena u jeziku. Za osvjetljavanje jezičnog izražavanja vremena, važno je analizirati odnos između kognitivne kategorije vremena i njezina označavanja u gramatičkim kategorijama jezika, u našem slučaju, talijanskoga i hrvatskoga jezika.

¹ Postoje jezici koji ne razlikuju sadašnje od budućeg vremena i oni koji ne razlikuju prošla vremena. Razne vrste izražavanja vremena, nepostojanje gramatikalizacije ne znači da je pojam vremena različit od našeg, v. Comrie (1985: 50).

² Vrijeme, za razliku od prostora, označuje slijed bivanja predmeta, bića, pojava i događanja jednog nakon drugog, u neprekidnoj mjeni/promjeni nastajanja i nestajanja, rađanja i umiranja.

Epistemološki smo skloni promatrati vrijeme kao objektivnu kategoriju, u smislu da je ona u stvarnom iskustvu neovisna o našem unutrašnjem doživljaju ili psihičkom stanju. Dakle vrijeme radnje je objektivno vrijeme: radnja se dogodila, radnja se događa ili radnja će se dogoditi. U tim trima osnovnim vremenskim odrednicama radnje definirano je njezino kodiranje u jeziku. Ono ne mora nužno biti jednoznačno određeno, npr. u rečenici *Gira_{Pr} il mondo in bici, gliela rubano_{Pr}, a Castel Volturmo, cittadini raccolgono_{Pr} soldi su Facebook: "La ricompriamo_{Pr}"*, glagolska vremena ne odgovaraju uvijek stvarnom vremenu: *gliela rubano* (kradu mu je) = *gliel'hanno rubata* (ukrali su mu je); *la ricompriamo* (kupujemo je) = *la ricompreremo* (kupiti ćemo je).³ Iskazivanje vremena može poprimiti epistemološki veoma iznijansirane i složene načine iskazivanja: *Ha combattuto_{Bpr} in Siria, fu_{Dpr} lui a indottrinare il fratello* (Borio se u Siriji, on je indoktrinirao brata); *Voi due venite_{Bb} alla festa? Già siamo là_{Bpr}* (Hoćete li vas dvoje doći na proslavu? Već smo tamo).⁴

Označavanje radnji može biti formalizirano u jeziku na različitim razinama: može se jednostavno navesti u kojem vremenu se neki događaj dogodio, u odnosu na trenutak govorenja (*momento dell'enunciazione*). To označavanje je obično kodirano u glagolskim vremenima; može se još odrediti niz karakteristika samog događaja, kao što su činjenica da još traje (*dorme / spava*), da se ponavlja (*partiva / putovao je*) ili da je u cijelosti završen (*ruppe / slòmi*).

Svrha je ovoga rada pokušati opisati kako je gramatikalizirano vrijeme u talijanskome i hrvatskome jeziku. Međutim, to nije moguće bez jasnijeg definiranja još dvaju pojmova koji se u mnogome preklapaju s vremenom: vid (*aspekt, aspetto*) i način vršenja radnje (*akcionalnost, azionalità*). Stoga se rad artikulira na sljedeći način: 1. definiranje jezičnog vremena (glagolsko vrijeme, vrijeme govorenja, vrijeme odnošenja, deiktično vrijeme) i 2. definiranje bitnih karakteristika koje ga razlikuju od usko vezanih pojmova (*aspekt, akcionalnost*).

1. Vrijeme, vid i način vršenja radnje

Za izražavanje vremena (gr. *hrónos*, lat. *tempus*) govornici se služe a. glagolskim vremenima (*tempi verbali*: sadašnje, prošlo, pretprošlo, prebduće, buduće), b. vremenskim priložima (*jutros, jučer*) i c. složenim izrazi-

³ Kratice su sljedeće: Pr = prezent; Bpr = bliska prošlost; Dpr = daleka prošlost; Bb = bliska budućnost; Pl = pluskvamperfekt; Ø = vrijeme nije izraženo. Rečenica je uzeta iz novina *Corriere della sera* (9/10/2017).

⁴ U ovome slučaju, blisku budućnost izražavamo prošlim vremenom ili gotovom sadašnjosti.

⁵ Tehnološke mogućnosti mjerenja vremena i njihovo jezično izražavanje složenim izrazima su teorijski beskonačne.

ma, priložnim i prijedložnim oznakama (*prije milijun godina, za pet dana*).⁵ Vrijeme je kategorija koja, prema suvremenim teorijama, razlikuje glagole od drugih vrsta riječi. U generativnoj gramatici ono je obvezni konstituent glagolske skupine (v. Chomsky 1995, Alexiadou 2001).⁶ Kategorija vremena može se gramatikalizirati u vidskim morfemima, u leksičkim kategorijama i glagolskim vremenima. Konceptualna kategorija vremena u nekim jezicima nalazi izraz u svim navedenim gramatičkim strukturama (npr. u hrvatskom jeziku; ograničeno i u talijanskom).⁷

Vrijeme će u ovome radu biti proučavano na temelju postavki klasične logike i fizike, dakle kao linearni niz događaja koji slijede jedan iza drugoga na vremenskoj crti (v. Comrie 1985: 2). Grafički prikaz linearnog protjecanja vremena:

1.

.....X.....
 prije sada poslije⁸

Iz linearnosti i jednodimenzionalnosti proizlazi temeljni način smještanja događaja/radnji/situacija na vremenskoj crti: smještanje događaja na bilo kojoj točki crte koja je onda nužno u suodnosu s nekom drugom točkom na crti čak i kad je riječ o sjevremenskom prezentu.⁹ Smještanje radnji u vrijeme je po svojim svojstvima formalna kategorija, jer deiktična vrijednost glagolskih vremena ovisi o njihovom odnosu s deiktičnim središtem koji je definiran sadašnjim trenutkom (ovdje i sada za govornika i slušača). Teško je u talijanskome i hrvatskome izreći rečenicu s finitnim glagolom koji bi bio neutralan u vezi opreke *prošlo vs. sadašnje* ili *sadašnje vs. buduće*.

Ovdje nas zanima način na koji se radnja smješta u vremensku dimenziju, posebno u odnosu na rječnik i na gramatiku. U talijanskome i hrvatskome moguće je smjestiti događaj prije sadašnjeg trenutka (*sono caduta; pala sam*) ili smjestiti ga prije tog prošlog trenutka (*prima avevo mangiato, poi sono caduta*), ali nema načina za smještanje radnju između te dvije prošle radnje ili između jedne od njih i sadašnjeg trenutka. Kao što smo već rekli, u izvanjskome svijetu radnje se događaju jedna iza druge, slijede jedna

⁶ Zato što odglagloske imenice mogu naslijediti sva druga formalna obilježja glagolske osnove, osim vremena.

⁷ Ovdje se „ograničeno“ odnosi na nepostojanje dvovidnih parnjaka (svršen *vs.* nesvršen).

⁸ Leksičke jedinice koje opisuju te vremenske točke su dakle *sada* (*adesso*) za sadašnjost, *prije* (*prima*) za prošlost i *poslije* (*dopo*) za budućnost.

⁹ O shvaćanju pojma vremena od početaka filozofske misli do suvremenog doba, v. Øhrstrøm / Hasle (1995).

iza druge u nizu, ali u većini jezika postoji mogućnost njihova smještanja na vremenskoj osi samo na dvije točke u prošlosti i dvije u budućnosti (usp. Comrie 1985: 8). Detaljnija istraživanja trebala bi odrediti koja je precizna granica između različitih prošlih ili budućih vremena u odnosu na trenutak govorenja. Temeljna postavka naše analize bit će definicija jezičnog vremena: *vrijeme je gramatikalizirani izraz smještanja radnje u vremenu* (Comrie 1985: 9). Pojmovi koji se najčešće gramatikaliziraju u jezicima su jednostavna anteriornost, simultanost i posteriornost sa sadašnjim trenutkom kao deiktičnim uporištem.

U jezičnom sustavu koji stavlja u odnos događaje prema polazišnoj točki vrijeme je deiktične naravi.¹⁰ To podrazumijeva da vid i akcionalnost nemaju to svojstvo; oni ga mogu zadobiti, ali im nije inherentno. Vremena koja su u suodnosu s deiktičnim središtem sadašnjeg trenutka nazivaju se apsolutnima, a vremena čija je uporišna točka određena kontekstom nazivaju se relativnima (*ib.* str. 36 i 56).

Značenjska vrijednost glagolskih vremena odnosi se dakle na vrijeme u kojem se govori ili trenutak govorenja. Glagolska vremena u rečenici pomažu odrediti polazišnu točku, to jest, vremenske odnose prema toj točki, npr. u rečenici *Marija pjeva* taj je odnos izvanjski (jer je određen odnosom prema zadanom času), dok je u rečenici *Marija je pjevala kada sam je vidio* taj odnos određen unutar rečeničnim odnosima među glagolskim vremenima.¹¹ U ovome radu, najvažnija je odrednica prema trenutku govorenja ili deiktičnom središtu, dok ostale vremenske koordinate uglavnom nećemo analizirati.¹² Isto tako važno je zadržati razliku između vremena, vida i načina vršenja radnje.

Vid i akcionalnost nisu linearne kategorije, jer ne ovise o smještanju radnji na vremenskoj crti, nego opisuju unutrašnje karakteristike radnje¹³ koje su neovisne od bilo koje uporišne točke u vremenu. Vid i akcionalnost se time odnose na gramatikalizaciju unutrašnje vremenske strukture glagola (v. Comrie 1985: 6, 38).¹⁴

¹⁰ Dakle, deiktično središte je uporišna točka od koje se polazi u određivanju vremena te koja ima i prostornu odrednicu (ovdje) i za odašitelja poruke i za primatelja.

¹¹ Na takvim odrednicama glagolskih vremena, Benveniste (1966) razlikuje vremena diskursa (*tempi del discorso*) i povijesna vremena (*tempi della storia*).

¹² Kao što je dobro poznato, one mogu biti određene i trenutkom u kojem se radnja zbiva ili se zbila (*momento dell'avvenimento*) te trenutkom izraženim prilogom ili priloškom oznakom (*momento di riferimento*). O tome više vidi u Bertinetto (1997: 14-16).

¹³ To podrazumijeva da glavne vremenske koordinate nisu važne za opis vida i akcionalnosti.

¹⁴ Tako je razlika između *John sings* (prezent) i *John sang* (preterit) u vremenu, dok je razlika između *Peter sings* i *Peter is singing* u vidu (oba glagola su u prezentu, usp. *ib.* str. 9).

U hrvatskome su i vid i akcionalnost sustavno izraženi morfološkim obilježjima, dok je u talijanskom akcionalnost obično dio leksičkog značenja glagola (*pungere vs. assomigliare; ubosti vs. sličiti*), a vid se izražava glagolskim vremenima (*so vs. ho saputo; znam vs. saznao sam*). Gramatički bi opis trebao, uz ostalo, odrediti koji morfemi označuju u prvome redu vrijeme, koji vid, a koji akcionalnost.¹⁵

Da bismo mogli analizirati kategoriju vremena potrebno je točnije odrediti vremenska značenja vidskih i akcionalnih kategorija te pokušati rasvijetliti njihovu isprepletenost i preklapanje. Za potrebe ovoga rada bit će dovoljna kratka supostavna analiza talijanskoga i hrvatskog jezila na korpusu romana *Il nome della rosa* (U. Eco) i njegova prijevoda (*Ime ruže*):¹⁶

(1) invadevano la città	su zauzele grad	(Im/NV/-Tr; Pe/SV/-Tr) ¹⁷
aveva trasferito	premjestio je	(Pl/SV/-Tr; Pe/SV/-Tr)
scomunicò	izopći	(Ao/SV/-Tr; Ao/SV/-Tr)
ritenette saggio	je držao mudrim	(Ao/SV/Tr; Pe/NV/Tr)
aveva preso a benevolermi	koji me bio zavolio	(Pl/SV/Tr; Pl/SV/-Tr)
durò due settimane	je potrajalo dva tjedna	(Ao/SV/Tr; Pe/SV-Tr)
ebbe l'occhio severo	imao je strogo oko	(Ao/SV/Tr; Pe/NV/Tr)
come sovente vidi	kao što sam često viđao	(Ao/SV/-Tr; Pe/NV/-Tr)
si era fermato talora	se ponekad zaustavljao	(Pl/SV/-Tr; Pe/NV/-Tr)

Iz primjera se vidi da se u talijanskom jeziku svršeni vid poklapa s vremenima u pluskvamperfektu i aoristu, a prošlo vrijeme u imperfektu s nesvršenim vidom. Trajnost se u hrvatskom najčešće podudara s nesvršenim vidom, dok je u talijanskom to podudaranje puno rjeđe. Što se tiče priloga i njihove kompatibilnosti s raznim vremenima, vidovima i akcionalnostima, valja reći da su u hrvatskom prilozi *često* i *ponekad* nekompatibilni s aoristom i pluskvamperfektom dok u talijanskom nisu: *Anche il*

U talijanskome imamo za izražavanje prošlosti složeni perfekt i imperfekt koji bi se prema ovome tumačenju razlikovali samo u vidu. Problem je što mnogi jezici imaju oblike koji uključuju obje odrednice: *parlò / ha parlato* u talijanskom znače i prošlo vrijeme i svršeni vid, a imperfekt *parlava* može označavati prošlo vrijeme i svršeni (tzv. pripovjedački imperfekt) i nesvršeni vid.

¹⁵ U suvremenoj lingvistici vode se žestoke diskusije u vezi preciznog određivanja tih kategorija: Bertinetto i Delfitto (2000) smatraju da je vid slavenskih jezika zapravo akcionalnost. O tome više vidi u Peša Matracki (2012: 325-329).

¹⁶ Dio korpusa je preuzet iz članka Peša Matracki (2012: 332-335).

¹⁷ Kratice: Ao = aorist; Im = imperfekt; Pe = složeni perfekt; Pl = pluskvamperfekt; SV = svršeni vid; -Tr = netrajni; Tr = trajni; NV = nesvršeni vid.

mento denunciava in lui una salda volontà, pur se il viso allungato e coperto di efelidi - come sovente vidi di coloro [...].¹⁸ To ne znači da je hrvatski vid podvrsta akcionalnosti (kao što to tvrdi Bertinetto za sve slavenske jezike 1997, 2000). Da akcionalnost nije isto što i vid, može se zaključiti iz činjenice da akcionalni morfemi ne isključuju vidske: *zaletjeti se / zalijetati se; nabacati / nabacivati; bocnuti / bockati*, itd. Najuočljivija je razlika u upotrebi vremena: u hrvatskom se puno manje upotrebljavaju imperfekt i aorist.

I talijanski jezik posjeduje morfeme koji iskazuju akcionalnost: *a-* (*ride-re/arridere; smijati se/nasmijati se*), *in-* (*cominciare/incominciare; početi/započeti*). U gramatičkim opisima pojedinih jezika susrećemo se s više pojavnosti koje se analiziraju kao vremenske kategorije i koje mogu biti vrlo slične, ali nisu posve istovrijedne. Ipak, osnovni je način iskazivanja vremena pomoću glagolskih vremena. Glagolskim oblicima označuje se prije svega smještanje radnje na vremenskoj osi u odnosu na trenutak govorenja. Glagolskim vidom označuje se govornikova perspektiva radnje (*punto di vista, viewpoint*) koja se izražava oprekom: *svršenost ~ nesvršenost*. Vid je u hrvatskom i talijanskom gramatički kodiran posebnim vidskim morfemima i glagolskim vremenima. Akcionalnošću označujemo, u prvome redu, sami način vršenja radnje, njena unutrašnja svojstva koja imaju sekundarna vremenska značenja u smislu vremenskog trajanja radnje (trajnost/trenutačnost, neprekidnost, itd.)¹⁹ Zato prototipno trenutni glagoli, npr. *morire, rientrare, esplodere* mogu imati prošlo nesvršeno vrijeme:

(2) Lui moriva lentamente e miseramente.

[...] ma poi spaventato dalle situazioni politiche rientrava ad Avignone, dove moriva.

[...] della collera reale che esplodeva improvvisa come folgore [...].

U prvoj rečenici imperfekt iskazuje da se radnja trebala dogoditi ubrzo nakon trenutka govorenja (*valore imminente*): *Lui stava per morire* (*bio je na smrti*). U drugoj rečenici, riječ je o pripovjedačkom imperfektu; u trećoj je riječ o uobičajenoj radnji u prošlosti.²⁰

Bertinetto (1991: 113, 122) analizira vremenska ograničenja za netransformativne glagole i zaključuje da se ne javljaju u jednom od pretprošlih vremena (*trapassato remoto*) i u futuru drugom. Prema njemu, uzrok tim

¹⁸ Jezični podaci uz koje ne stoji oznaka izvora, uzeti su iz korpusa CORIS/CODIS.

¹⁹ U suvremenim teorijama se zato vid naziva *gramatički aspekt* (*grammatical aspect*), a akcionalnost se naziva *leksički aspekt* (*lexical aspect*), usp. Smith (1997).

²⁰ Priložne oznake vremena mogu otkriti narav radnji što znači da je akcionalnost u nekim jezicima zapravo morfosintaktička ili čisto sintaktička kategorija. O tome više vidi u Bertinetto (1991, 1991) i Cinque (1999).

ograničenjima je neteličnost netrasformativnih glagola. U našem korpusu, međutim, nalaze se takvi primjeri:

(3) Alessandro seguì il padre, ma appena fu entrato si sentì soffocare.

Non appena ebbe emesso un grido la donna uscì dalla mia vista.

Quando ti sarai sorpreso per la sua iniquità, capirò che non sei più scellerato di lui.

Ni ova dva vremena se dakle ne nalaze u odnosima uske ovisnosti o vrsti akcionalnosti.

U oba analizirana jezika vrijeme je dakle morfološki obilježeno; oba jezika posjeduju razna prošla, sadašnja i buduća vremena, ali načini njihova izražavanja su različiti. To proizlazi iz semantičke polivalentnosti glagolskih vremena.

2. Glagolska vremena u talijanskom i hrvatskom jeziku

Prošlost se u talijanskom izražava perfektom, aoristom, imperfektom te s dva pluskvamperfekta (*prossimo/remoto*), sadašnjost prezentom, budućnost futurom prvim i drugim, budućnost u prošlosti kondicionalom prošlim. Hrvatski jezik ima sedam vremena; sadašnje vrijeme: prezent; četiri prošla: aorist, imperfekt, perfekt i pluskvamperfekt, dva buduća futur prvi i futur drugi. Zbog ograničenog opsega rada, nećemo analizirati aorist, futur drugi, pluskvamperfekt II i kondicional prošli.

Na samom početku ovoga dijela rada postavlja se pitanje kako je moguće odrediti vrijeme zbivanja radnje samim značenjem gramatičkih obilježja glagolskih vremena.

2.1. *Prezent*

S obzirom na govornikovu perspektivu radnje, prototipna radnja u prezentu se promatra u procesu / zbivanju dok traje (ne izražava ni početak ni kraj radnje).²¹ Prezentom se izražava sadašnje vrijeme ili vrijeme koje nije značajnije udaljeno od vremena u kojem se govori, npr. *In mano ho il regalo che ho preso per Carlo* (= *qua e ora; in questo preciso momento / sada i ovdje, u ovom trenutku*; *U rukama imam poklon koji sam uzela za Karla*). Prava sadašnjost podrazumijeva podudaranje vremena događanja i sadašnjeg trenutka. Pa ipak prezent rijetko koincidira sa sadašnjim trenutkom: obič-

²¹ Dakle, možemo reći da je vid uže povezan s prezentom od akcionalnosti. Prezentom se radnja ne obuhvaća jednim pogledom već se promatra u njenom odvijanju. Opreka po akcionalnosti *trajnost / durativnost ~ trenutačnost* ovdje nema značajnu ulogu.

no označava duža razdoblja koja uključuju i sadašnji trenutak, ali započinju ranije: *Neymar si tinge i capelli di color verde speranza* (Neymar boji kosu u zelenu boju nade = već je obojao, ali i u trenutku govorenja ima zelenu kosu). Radnje koje su se dogodile prije sadašnjeg trenutka često izražavaju gotovu sadašnjost koja se označava bliskom prošlošću: *Queste le abbiamo raccolte stamattina* (= Ove smo sakupili jutros i one su još tu). Vremensko razdoblje u kojem se odvija glagolska sadašnjost može biti veoma dugo: *La nostra specie mangia cereali da circa diecimila anni*.

Prava ili prototipna sadašnjost izriče se prezentom nesvršenih glagolskih oblika: *In questa situazione si trovano molte aziende italiane* (U takvoj situaciji se nalaze mnoga talijanska poduzeća).²² Neprava sadašnjost, tj. ona koja nema deiktičnu funkciju može se tvoriti od svršenih i od nesvršenih glagola: *Arrivato a questo punto, però, Heidegger deve riconoscere che non ha ancora trovato l'essere e tanto meno il suo senso*.

Kao što smo vidjeli, u talijanskom je jeziku vid u suodnosu s glagolskim vremenom ili je dio leksičkog značenja glagola (*cadere* = *pasti/padati*). Zato se s prezentom svršenih glagola često upotrebljava prilog koji označava sadašnje vrijeme ili neki glagolski infinitivni oblik u prezentu (obično gerund): *E veniamo ora al processo di standardizzazione così com'è oggi; Poi, curiosando qui e là, lo sguardo mi cade sulla quinta colonna, taglio basso, proprio sotto la foto di quelli con lo slittino*. U hrvatskome prezent svršenih / netrajnih glagola, npr. *pasti, sletjeti, nestati* odgovara u vremenskom smislu složenom perfektu u talijanskome (*sono caduto / è atterrato, è sparito*).

Valja reći da ni u hrvatskome ni u talijanskome svršeni glagoli nemaju preciznu vremensku vrijednost, budući da obično znače ili da se radnja već dogodila (u trenutku kada se o njoj govori ili u vrlo bliskoj prošlosti) ili da će se tek dogoditi (u bliskoj budućnosti). Nesvršeni glagoli u hrvatskom mogu se pojaviti s prilogom dok samo nesvršeni stativni to ne mogu, npr. *dolazim odmah / *nalazim se odmah / *naći ću se odmah*. U talijanskom se vid/akcionalnost u takvim slučajevima neutralizira: *subito si riprende* (*riprendersi* = oporaviti se, doći k sebi); *ora si arrende con stizza* (*arrendersi* = predati se, popustiti).²³

U talijanskoj lingvistici, prezent se dijeli na bezvremenski (*intemporale, atemporale*) i sjevremenski (*onnitemporale*; v. Bertinetto 1991: 63). Prva vrsta izražava radnje ili činjenice čije trajanje nije vremenski definirano i ne ovise o vremenu u užem smislu. To znači da mogu postojati oduvijek, da

²² Znači da prava sadašnjost izražava poklapanje radnje s trenutkom govorenja.

²³ Prema Bertinettu (1991: 73) ovaj prezent je vidski određen, jer označuje radnju koja se dogodila u potpunom preklapanju s trenutkom govorenja. Znači njihov vid je svršen. Mislimo da je to bez morfoloških obilježja, nemoguće precizno odrediti.

se mogu javljati ili ponavljati u svakom trenutku ili da uopće ne ovise o realnom protjecanju vremena. Riječ je o znanstvenom diskursu, o znanstveno-fantastičnoj književnosti, o univerzalno prihvaćenim vrijednostima, o poslovicama, itd.: *L'amore è il sogno più grande per tutta l'umanità; Prosječna dubina oceana je 3682,2 m.*

Svevremenski prezent izriče radnje koje se mogu događati ili se događaju u svako vrijeme. *Zlo uvijek gubi.* I ovaj se prezent može tvoriti od trajnih i netrajnih glagola (*Čovjek uvijek vidi ono što želi / Cibi prelibati nascono dalla farina e da ricette antiche*). Svevremenske radnje su također smještene na vremenskoj crti (usp. Comrie 1985: 37). Bezvremenski prezent se uglavnom odnosi na znanstvene činjenice, definicije koje vrijede oduvijek i zauvijek u nekoj određenoj znanosti ili znanstvenoj paradigmi. U ovome radu smatramo bezvremenskim prezentom i onaj koji iskazuje izmišljeno vrijeme: *Percorre ogni giorno il cielo col suo carro di fuoco tirato da cavalli alati (Piroide, Eoo, Etone e Flegone) che mandano fuoco dalle narici, poi la sera si ritira nel suo palazzo d'oro.*

Iz toga proizlazi da neke vrste prezenta ne određuju vrijeme, njihov vremenski okvir je posve neodređen i nebitan. Tim vrstama se obično pripaja i prezent uobičajenosti (npr. Silić / Pranjković 2007: 191),²⁴ ali mi smatramo da takav prezent ima deiktičnu vrijednost, jer se odnosi na iterativne ili uobičajene radnje u sadašnjosti. *Marko svaki dan ide u školu.* Uz takav prezent obvezno stoji priložna oznaka vremena. Radnja koja se ponavljala u kraćem vremenskom razdoblju u sadašnjosti, npr. u današnjem danu izražava se složenim perfektom: *Oggi è andato dal dottore per tre volte (Danas je tri puta išao kod doktora).*

Pripovjedački ili historijski prezent (*presente narrativo/storico*) smješten je na udaljenijim ili vrlo udaljenim točkama lijevo od središnje točke. Neki ga zato svrstavaju u relativna vremena (npr. Silić / Pranjković 2007: 191), a Bertinetto (1991: 67) u apsolutna, jer po njemu ima deiktičnu vrijednost. Po nama, takav prezent, iako smješten na vremenskoj crti, nema pravu deiktičnu vrijednost, jer ne iskazuje vrijeme; ono je u takvom prezentu posve sekundarno.²⁵ Prezent koji iskazuje osnovna vremenska značenja radnji je po našoj definiciji sljedeći: a. onaj koji smješta radnju na uporišnu točku /

²⁴ Autori u relativno upotrijebljen prezent svrstavaju i svevremenski i iterativni tj. prezent navike. Barić *et al* (1997: 408) donose istu podjelu. Po njima je samo sadašnjost prezenta nesvršenih glagola prava sadašnjost (apsolutna sadašnjost). Slično tomu, Bertinetto (1991: 63) tvrdi da svevremenski prezent nema deiktičnu vrijednost te ga stavlja uz bezvremenski prezent.

²⁵ U narativnim tekstovima, za ovu vrstu prezenta možemo u hrvatskome upotrijebiti i zapovjedni način: *Po danu kupaj se, loptaj se, roni, skači u more.* U talijanskom takav pripovjedački imperativ nije moguć.

deiktično središte koje označava trenutak govorenja; b. smješta je na točku u neposrednoj blizini trenutka govorenja (neposredno lijevo od nje); c. početak radnje smješta u blisku prošlost, ali trajanje radnje obuhvaća i trenutak govorenja i d. na točku koja slijedi neposredno nakon trenutka govorenja, tj. u blisku budućnost.

U okviru prave sadašnjosti možemo dakle razlikovati više vrsta prezenta. Tu ćemo uvrstiti gore navedene situacije koje možemo verificirati vremenskim priložima ili priložnim oznakama:

I. Prototipni prezent

(4) Prometto di rinunciare a Laura.

Giuro di dire tutta la verità.

Alessandro, ti nomino unico erede di tutti i miei beni.

Io ci scommetto.

Iz primjera se vidi da se vrijeme odvijanja radnje glavnog glagola u najvećoj mjeri poklapa s vremenom govorenja.²⁶ Riječ je o uporabi jezika u pragmatičke svrhe koje se postižu performativnim glagolima.²⁷ Vidimo da ovi glagoli u prezentu imaju nesvršeni vid. I u hrvatskom je tome tako: *obećavam, kunem se, imenujem, naređujem, kladim se*.

Prototipni prezent se javlja i u izravnom prijenosu događaja, npr. u prijenosu nogometnih utakmica:

(5) È ancora il calcio d'angolo.

Attacano ancora gli inglesi.

Prolazi Nikola Vlašić. / Dodaje loptu Brekalu. / Brzo to zatvara Brezjak.

Prema podacima iz korpusa, proizlazi da je u prijenosu utakmica na hrvatskom jeziku, puno više perfekata nego prezenta, dok se u talijanskom upotrebljava gotovo isključivo prezent.²⁸ To objašnjavamo činjenicom da se u hrvatskome jeziku gotova sadašnjost izražava perfektom uglavnom svršenih glagola: *Sada se ovdje poskliznuo Cvitanović. Sada su to dobro odigrali*

²⁶ Ti se govorni čini izraženi glagolom (obećanje, zakletva, nominiranje, zapovijed i kladenje) doista odvijaju u trenutku govorenja. Očito je da se to potpuno podudaranje ne odnosi na infinitivne oblike glagola koji će se izvršiti na sljedećoj točki (desno) na vremenskoj crti.

²⁷ Kao što je dobro poznato, riječ je o glagolima koji ne tvrde ništa i ne opisuju izvanjezični svijet, nego znače samu radnju. Ti glagoli u tom određenom kontekstu, s pragmatolingvističkog stajališta, imaju akcijsku ulogu govornog čina (*speech act*).

²⁸ Na ovome mjestu donosimo samo ilustraciju navedene jezične situacije; za potrebe naše analize pratili smo dvije utakmice talijanske lige i dvije hrvatske.

Sigali i Benković. U takvim se konstrukcijama obično javlja prilog koji označava pravu sadašnjost: *sada*.

Prototipni prezent ovjerava se priložnim oznakama koje impliciraju da se vrijeme govorenja i vrijeme događanja odvijaju istovremeno:

- (6) In questo preciso momento un singolo raggio di sole fora la penombra. È un pezzo pensato, certamente decine di volte, e decine di volte provato, che proprio ora sta riacquistando forma, ora che io sono qui ad ascoltare.

Ni u hrvatskome nisu rijetke priložne oznake koje točnije opisuju pravu sadašnjost: *Baš u ovom trenutku gledam more.*²⁹ U drugoj rečenici primjera javlja se glagolska perifraza koja iskazuje radnju u njenom odvijanju. U hrvatskom takvo iskazivanje sadašnjosti ne postoji, već se ona, kao što smo vidjeli, izražava priložima i nesvršenim glagolskim oblicima (*Upravo krećem*).

U rečenici *Ora si spera che piogge e vento ripuliscano l'aria dallo smog* jasno je da prezent zavisne rečenice iskazuje radnju koja će se dogoditi u vrlo bliskoj budućnosti (= da će očistiti). Sličnu vremensku vrijednost ima i u jednostavnoj rečenici *Veniamo fra cinque minuti* (*Dolazimo za pet minuta*).

II. Present uobičajenosti

Sadašnjost ove vrste iskazuje da se neka radnja koja je počela na jednoj točki vremenske crte događa u redovitim razmacima i u trenutku govorenja.³⁰

- (7) I valori vengono accertati ogni mese in base al parere dell'Ufficio italiano cambi.

Almeno trecento clandestini ogni settimana raggiungono le coste italiane

La critica è sempre attenta e pronta a stroncare qualsiasi videogioco che vada contro a precisi canoni di costume.

I bez priloških oznaka, proizlazi jasna vremenska odrednica sadašnjeg vremena, npr. zadnja rečenica zadržava značenje sadašnjeg vremena i bez

²⁹ Valja ipak reći da se ni uz ove priloške oznake ne javljaju uvijek glagoli u prezentu: *Ivan je baš u ovome trenutku izvirio da se pozdravi*.

³⁰ U rečenici *Compie ogni giorno passi da gigante* ne možemo točno odrediti kada se radnja označena glagolom *compire* počela događati, ali je posve izvjesno da je ona aktualna u trenutku govorenja.

priloga *sempre*. Događaji, stanja, pojave su aktualni u trenutku govorenja, iako se ne moraju nužno vršiti u tome trenutku; zato smatramo da takav prezent iskazuje pravu sadašnjost (iz čega slijedi da ga ne svrstavamo u bezvremenske prezente kao što je to u nekim gramatikama).³¹ Bez obzira na akcionalnost, tj. i svršni glagoli sudjeluju u izražavanju prezenta navike: *Si alza alle cinque e mezza del mattino e si corica a mezzanotte e, troppe volte, si addormenta sul tavolo del suo studio* (Ustaje se u pet ujutro, liježe u ponoć, i previše puta zaspi na stolu svoje radne sobe). Prezent navike, bez priložnih oznaka, iskazuje uglavnom stalne radnje koje netko vrši, stanja u kojem se nalaze živa bića i predmeti te njihove osobine: *Marija je učenica prvoga razreda* (= Marija ide u prvi razred osnovne škole); *Brigita je mlada, lijepa i dobra*. Sve što je izraženo predikatom vrijedi i u trenutku govorenja te ta vremenska odrednica čini bitnu komponentu značenja predikata i cijele rečenice.

Ako u rečenici imamo oznaku uobičajenog vremena i oznaku 'u X vrijeme'; 'in X tempo', ni u hrvatskom niti u talijanskom nije jednostavno izabrati glagolski oblik s obzirom na vid, npr. *Svako jutro otvara i čita e-poštu za/u 15 minuta*; *Ogni mattina apre e legge la posta elettronica in 15 minuti*. U hrvatskom bi primjereniji oblik bio svršeni: *Svako jutro otvori i pročita e-poštu za 15 minuta*.³²

III. Novinski (medijski) prezent³³

Analizirajući sljedeći tekst (*Corriere della sera*, 19/10/2017): *Una bambina di Modena iscritta alla seconda elementare si ritrova in classe, unica italiana, con diciotto bimbi di altre etnie che la isolano durante la ricreazione, parlano altre lingue, non vanno alle sue feste e non la invitano alle loro: È la realtà di certi quartieri-ghetto poco frequentati dai radical chic, ne possiamo precizno smjestiti događaje na vremenskoj crti: si ritrova u vremenskom smislu je završena radnja (= našla se);³⁴ la isolano (= izoliraju je); parlano (= govore), non vanno (= ne idu) i non la invitano (= ne pozivaju je). Samo čitajući tekst do kraja (*Sua madre protesta, si rivolge ai giornali, infine getta la spugna e sposta la figlia in un altro istituto*), može se zaključiti da su se sve radnje u njemu dogodile*

³¹ Primjerice u Barić *et al.* (1997) i u Silić / Pranjković (2007).

³² Promotrimo još primjera: *Ogni giorno scarica il veicolo in quindici minuti*; *Svaki dan iskrca/*iskrcava kamion u 15 minuta*. Znak iskazuje da je rečenica u velikoj mjeri neovjereni.

³³ To je izraz koji smo tvorili za potrebe ovoga rada. Naime, u talijanskom postoji *presente riportivo* i *presente delle cronache*, ali ovaj koji mi ovdje opisujemo nije ni jedan ni drugi. O ove dvije vrste vidi u Bertinetto (1991: 62, 66).

³⁴ Ovdje je jasnije da je riječ o bliskoj prošlosti zbog prefiksa *ri-* koji u ovom slučaju ima vrijednost svršenog vida (*naći se vs. nalaziti se*).

u bliskoj prošlosti i da je prava sadašnjost jedino u zadnjoj rečenici koja zapravo i daje sadašnji vremenski okvir (*È la realtà...*).³⁵

Razmotrimo sljedeće primjere:

(8) Catalognia. Madrid chiude.

Ora si spera in un accordo.

Salta prelievo su polizze vita.

Scimpanzè in fin di vita rivede l'uomo che si prese cura di lei; l'incontro è toccante

Iz primjera se može zaključiti da novinski prezent ima vremensko značenje koje ide od iskazivanja osnovnih značenja: a. podudaranje trenutka govorenja i trenutka odvijanja radnje; b. gotova sadašnjost ili sadašnjost koja je na vremenskoj crti smještena u blizini ili neposredno ispred središnje točke i koja obuhvaća i trenutak govorenja. U svakom slučaju događaji izraženi na ovaj način su aktualni i imaju značajnu važnost i za trenutak govorenja. Netrajni glagoli prema akcionalnosti (*saltare, chiudere, rivedere*) upotrebljavaju se u jednakoj mjeri kao i trajni. Valja ipak reći da se prezent netrajnih glagola upotrebljava češće u novinskim naslovima nego u drugim dijelovima članka. U hrvatskom se vrlo bliska prošlost izražava obično glagolskim pridjevom radnim ili participom aktivnim, (krnjim perfektom): *Vrhovni sud ukinuo presudu*; Česti su i sadašnji glagolski oblici: *Premijer poziva... SDP gura...* U našem su jeziku vremena i u novinskim naslovima i u kratkim vijestima raznovrsnija i deiktički preciznija u iskazivanju vremena (npr. *Il ponte è piccolo. Il carico enorme. Ecco cosa fa il camionista; Most je malen. Teret je glomazan. Evo što je uradio vozač kamiona*).³⁶ Kad je riječ o vrlo bliskoj prošlosti ili gotovoj sadašnjosti, ona se izražava odgovarajućim glagolskim oblicima koji nerijetko imaju ulogu prezentskog perfekta koji iskazuje radnju koja se u prošlosti dogodila, ali joj posljedice traju u sadašnjosti. Oblicima prezenta nesvršenih glagola iskazuju se često trajne radnje koje uključuju i trenutak govorenja.³⁷

³⁵ Mogli bismo pomisliti da je ovaj prezent podvrsta pripovjedačkog prezenta, ali to ne može biti, budući da je sigurno da su radnje neupitno aktualne i da opisuju i obuhvaćaju sadašnji trenutak, tj. trenutak govorenja.

³⁶ I u hrvatskom je moguće tu situaciju izraziti prezentom, ali je prema našim podacima češći perfekt.

³⁷ Nesvršeni glagoli u prezentu poznaju se po tome što mogu doći kao odgovor na pitanje: *Što sada radiš? Predajem*. U hrvatskom jeziku mogu doći i kao dopuna glagolima aspektualnim glagolima *prestati, prestajati, nataviti, nastavljati*. Svršeni glagoli ne mogu ni jedno ni drugo. Particip perfekta imaju samo svršeni glagoli; imperfekt i particip prezenta samo nesvršeni. U talijanskome nemamo tih morfološki operacija, jer ne posjeduje sufikse i prefikse s tim vrijednostima; čak i kada ih posjeduju, oni ne uzrokuju takve restrikcije.

U talijanskome se jeziku trenutačni glagoli prema načinu vršenja radnje često javljaju u prezentu, što znači da u talijanskom prezent imperfektivizira te glagole. U hrvatskom jeziku morfološki izražen aspekt može blokirati upotrebu prezenta (*prati/oprati*): **Banka opere novac / Banka je oprala novac*. U primjeru *Quello che viene viene* glagol *venire* (doći) je prema leksičkom aspektu netrajan i doista, u prezentu mu u hrvatskom nije ekvivalent prezent nesvršenog glagola, već futura: **Ono što dolazi dolazi; Ono što će doći, doći će*.

U hrvatskome se dakle za svršene glagole koji nemaju pravog nesvršenog parnjaka, upotrebljava prezent svršenih glagola. Svršeni prezent upotrebljava se za iskazivanje prošlih ili budućih radnji (*jučer dođem i rečem; ako dođeš sutra*). U njemu se prezent koji izražava blisku budućnost (futurski prezent) tvori većinom od nesvršenih glagola: *Predsjednica odlazi u službenu posjetu Malti*. U talijanskome su u jednakoj mjeri zastupljeni i svršeni i nesvršeni glagoli: *Domani Matarella in Comune incontra Raggi* (*Sutra Matarella u Općini susreće/će susresti Raggi*).

U našem jeziku radnja nesvršenog glagola može se odnositi na sva tri vremena: prošlost, sadašnjost i budućnost, a radnja svršenog glagola samo na prošlost i budućnost: *Majka je obrisala djetetu nos; Majka će obrisati djetetu nos; Majka *obriše/briše djetetu nos*.

U hrvatskome i talijanskome postoje razlike i u izražavanju gotove sadašnjosti, u prvom se ona izriče perfektom svršenih glagola, a u drugome se nerijetko izražava prezentom: *Non me la ricordo mai* (*Nisam je nikad upamtio; Nekada je se ne sjetim *sjećam*).

Kao što smo vidjeli kod prezenta uobičajenosti, zbog preklapanja leksičkih značenja, vidskih, akcionalnih i vremenskih u hrvatskome je teže odrediti pravi oblik za određeni vremenski okvir, npr. *L'archeologo dello staff svela in dieci minuti una pagina inedita*; u hrvatskome bi u ovom slučaju bilo bolje upotrijebiti perfekt: *Arheolog je otkrio / ?otkriva nepoznatu stranicu u deset minuta*. Kad je vrijeme vrlo kratko i u njemu se može upotrijebiti prezent: *Il ladro ruba (ha rubato poco fa) la bicicletta in 40 secondi; Lopov (u) krade (je ukrao) bicikl za 40 sekundi*.

U talijanskim gramatikama se i historijski prezent smatra deiktičnim (v. Bertinetto 1991), jer označava (daleko) prošlo vrijeme.³⁸ Prema našoj definiciji, u rečenicama u kojima se on javlja, nema vremensko značenje, nego samo stilsko. Vrijeme je prošlo i prezent ga ne može označavati; prezent u prošlosti ima samo stilsku i pragmatičnu funkciju, nikako deiktičnu.

³⁸ Talijanski prezent označuje pravu sadašnjost ako se radnja događa u bliskoj prošlosti i relevantna je za sadašnjost; isto je i s budućim vremenom; ako je riječ o posve bliskoj budućnosti, riječ je o deiktičnoj uporabi prezenta, ako je riječ o daljoj ili dalekoj budućnosti, riječ je o stilskoj ili metaforičnoj uporabi prezenta.

Vremenski, prezent u talijanskome se upotrebljava često za blisko buduće vrijeme, npr. u rečenicama s glagolom *comprare*:

(9) Mi compro due cose. (Kupit ću si dvije stvari)

È solo un'ora, poi ti compro il torrone. (To je samo jedan sat, poslije ću ti kupiti torrone)

U hrvatskome prezent puno rijeđe nego u talijanskom označuje blisku budućnost. Kao što smo vidjeli, to je slučaj i s vrlo bliskom prošlošću i gotovom sadašnjošću: *Ma il centrodestra decide di rimandare qualsiasi decisione sul futuro del ticket antismog dopo i referendum ambientali; Ali desni centar *odlučuje / je odlučio odgoditi [...]*.

Istraživanja na korpusu pokazala su da u talijanskome glagolski oblik u prezentu ima tri deiktične vrijednosti: prava sadašnjost, bliska prošlost, bliska budućnost, opću sadašnjost. U hrvatskome ne iskazuje blisku prošlost.

2.2. Futur

Dva su buduća vremena i u talijanskome i u hrvatskome jeziku: futur I i futur II. Vremenska značenja futura I definirana su trenutkom govorenja; prototipno značenje iskazuje vrijeme koje na vremenskoj crti slijedi nakon trenutka govorenja:

(10) Ma da oggi verrà il bello.

L'estratto conto la banca gli manderà il mese prossimo.

Per questo credo che verrà catturato subito.

In un futuro molto lontano, quando il sole abbandonerà la sequenza principale, emanerà quantità di calore tali da rendere impossibile la vita sulla terra.

Iz primjera se vidi da prototipni futur I iskazuje budućnost svih vremenskih veličina (od bliske do teorijski neograničene)³⁹ i svih vrsta vidskih i akcionalnih glagolskih oblika. Gledajući dakle na vremenske vrijednosti u smislu deiktčnosti, možemo reći da ovaj futur u talijanskom jeziku ima, među drugim vremenima, najčišću vremensku vrijednost. Pojavljuje se i u naslovima novina i kratkim novostima kada je određen vremenski okvir priložnim oznakama: *L'ex presidente catalano e i suoi 4*

³⁹ U korpusu nismo našli futur uz adverbnu oznaku "fra un secondo": *Torno fra un secondo; Fra un secondo arriva il catechista*. Zanimljivo je da uz adverbijal "fra un attimo" nalazimo futur ali i prezent: *Sarò/sono da lei fra un attimo/istante*.

ministri saranno ascoltati oggi stesso dal giudice istruttore belga che deciderà se arrestarli entro domani mattina. I u hrvatskome se sve navedene radnje izražavaju futurom prvim, bez obzira na svršenost i nesvršenost glagola.

U talijanskome jeziku futur I može označavati i radnju koja prethodi ili traje do neke druge buduće radnje:

(11) Resteranno in funzione finché sarà tecnicamente possibile.

Aspetterete finché non sarete più che sicuri.

U hrvatskome se u vremenskim rečenicama s istovrijednim veznikom upotrebljava futur drugi: *Čekat ćete dok ne budete više nego sigurni.*

Kao i sjevremenski prezent, tako je i sjevremenski futur, prema našoj definiciji smješten na nekoj točki vremenske osi:

(12) E finché ci saranno la luna e il sole, non è detta l'ultima parola.

Finché ci saranno esseri umani su questo pianeta non si finirà mai.

U talijanskome je u najvećem broju slučajeva u obje rečenice futur, dok se u hrvatskom ne nalaze dva futura: *I dok je srca, bit će i Kroacije.*

S obzirom na nepravu budućnost, u talijanskome nije moguća nepravu budućnost u vremenskom smislu. Poznato je da se talijanski futur u prošlosti iskazuje kondicionalom prošlim. Ipak, u stilski vrlo izabranom jeziku, javlja se historijski futur: *Fra il Settecento e l'Ottocento i filosofi teorici cercheranno di realizzare ...* U hrvatskom je moguća uporaba pripovjedačkog futura: *Župančiči jedri i rumeni, bujali toliko, te će zamalo ocu do pojasa* (Barić *et al* 1997: 415). Ovaj futur je pravo relativno vrijeme: odvija se poslije uporišne točke, ali ona nije zadana na vremenskoj crti već je određena kontekstom.⁴⁰

2.3. Perfekt

Radnje u perfektu (*passato prossimo*) su smještene lijevo od uporišne točke, ali on ne iskazuje precizno na kojoj vremenskoj udaljenosti se one događaju. Ipak u nekim jezicima postoje prošla vremena koja imaju dodatna značenja koja to mogu iskazati. Pitanje je u kojoj su mjeri ona inherentna i mogu li postati jedno od definitornih svojstava prošlog vremena.⁴¹

⁴⁰ U poetskom govoru, futur se može upotrijebiti umjesto prezenta, npr. u hrvatskom prijevodu *Zahvale za izbaavljenje: U čast Jahvi zapjevat ću, jer se slavom proslavio* (Iz 13, 26). U talijanskom glagol je u prezentu: *Canto al Signore perché si è mostrato grande.*

⁴¹ Npr. engleski *present perfect*, više vidi Žic-Fuchs (2009).

U talijanskome jeziku perfekt ima dva bitna značenja: relevantnost za sadašnjost i blisku prošlost. Perfekt je u talijanskom jeziku usko povezan sa sadašnjošću: *Ieri ho provato a chiamare mezza classe, ma pare che nessuno sappia dove abita!* Zbog toga se uz perfekt često nalaze i prilozi i izrazi koji to dodatno potvrđuju (*oggi, ieri, poco fa*). Značenje koje se tiče obilježja *važno za sadašnjost* nije ovisno o udaljenosti događaja na vremenskoj crti; bitno je samo da u trenutku govora još traju posljedice radnje izražene glagolom u perfektu.⁴²

Slijedi opis deiktičnih vrijednosti perfekta.

a. *Označavanje vremenski bliskih događaja*

- (13) *Lei adesso, capitano, s'è fatto del nostro gruppo un'idea deprimente. Un'altra porta si stava aprendo, e ancora un'altra si è aperta quest'oggi. Questa mattina Puigdemont si è consegnato alla polizia di Bruxelles.*

Zadnji primjer pripada podvrsti koju bismo mogli nazvati perfekt aktualnih vijesti, jer je vrijeme tipično u prenošenju dnevnih vijesti. Javlja se i u podnaslovima: *Le ultime novità: il disegno di legge non è stato ancora trasmesso in Parlamento.*

Slično značenje⁴³ u hrvatskome ima perfekt koji izražava gotovu sadašnjost, ali u njemu, po nama, ono ne predstavlja inherentno obilježje, jer samo iz konteksta možemo zaključiti da se prošla radnja dogodila u bliskoj prošlosti. Kao što znamo gotova sadašnjost obuhvaća i sadašnji trenutak: *Neprijatelj je zauzeo grad* (= i sad se tamo nalazi);⁴⁴ međutim u rečenici u kojoj slušač nema informaciju o vremenu radnje, npr. *Baka je slomila ruku* (*La nonna si è rotta un braccio*), nije moguće odrediti o kakvoj je prošlosti riječ, dok u talijanskom predikat *si è rotta* zasigurno označuje blisku prošlost. Blisku prošlost valja također razlikovati od sadašnje radnje bitne za sadašnji trenutak. Ni radnja relevantna za sadašnjost ne mora obuhvaćati (i često ne obuhvaća) sadašnji trenutak. I premda se ta dva značenja mogu preklapati – podrazumijeva se da ono što obuhvaća sadašnjost može biti važno za sadašnji trenutak – ona nisu istovrijedna niti se međusobno uvje-

⁴² Slično značenje ima i prezent perfekt u engleskom, samo što talijanski oblici dolaze i uz priloge, a engleski su s njima inkompatibilni. U literaturi se to značenje iskazuje izrazom: *relevantno za sadašnjost* (v. Žic Fuchs 2009).

⁴³ Ne isto, jer u hrvatskom gotova sadašnjost izražava radnju koja obvezno obuhvaća i trenutak govorenja, dok je u talijanskom važno samo da ima obilježje skorašnjosti. Traje li ili ne traje u trenutku govorenja nije od bitnog značaja u definiranju ove vrste perfektivnog značenja.

⁴⁴ Svjedoci događaja, tj. pošiljatelj i primatelj poruke znaju da su neprijatelji i sada u gradu.

tuju. Smatramo da je glavna razlika u udaljenosti u vremenu: perfekt koji je relevantan za sadašnjost, često ne obuhvaća sadašnji trenutak i mogao se dogoditi i na prilično udaljenoj točki na vremenskoj crti. Onaj koji obuhvaća sadašnji trenutak obično nije udaljen od točke sadašnjosti na vremenskoj crti. Zato se u hrvatskom najčešće iskazuje svršenim glagolima.

b. *Značaj za govornikovu sadašnjost*

- (14) Ho accantonato questa storia molti anni fa, perciò ti dirò ciò che so.
L'ipotesi di integrazione con il San Paolo Imi è nata molti anni fa ed ha ancora il fascino di una proposta e di un progetto.

I ovi primjeri potvrđuju da je talijanski perfekt obilježen i značenjem *relevantno za sadašnjost*. Ono se često ističe navođenjem složenih oznaka vremena (*tanto tempo fa, nel 1923*).

c. *Kada prošla radnja iskazuje iskustvo*

- (15) Non sono mai stato capace di discutere con i militanti dell'estrema sinistra.

Io ho vissuto quegli anni così complessi cercando di capire.

Non ho mai visto un uomo altrettanto fissato nell'idea di distruggere un ponte.

Perfekt glagola *vivere i essere* često zadobivaju iskustveno značenje. U situacijama koje iskazuju iskustveni perfekt (*perfetto esperienziale*), govornik pripovijeda svoja ili tuđa iskustva slušaču koja obuhvaćaju veća vremenska razdoblja. Glavno im je obilježje da ne označuju početak ni kraj radnje, npr. iz predikata u rečenici *Emanuele Menini ha vissuto vent'anni su quella strada*. (Celati str. 39) nije moguće zaključiti živi li EM i dalje na tome mjestu.

Iskustveni perfekt se ponekad može preklapati s perfektom navike (*perfetto abituale*). U razlikovanju pomažu priložne oznake:

- (16) Ha sempre voluto fare il Romeo o il Casanova; anche quando non ce n'era bisogno.

Ogni volta che ho provato a chiamarlo in ufficio mi dicevano che era all'estero.

Kada dolazi s prilogom *sempre, ogni volta che* izražava dugo vremensko razdoblje koje prethodi trenutku govora. U hrvatskome se takvo značenje izražava perfektom nesvršenih glagola (*uvijek je želio*) što implicira da i u talijanskome to vrijeme može poprimiti vidske osobine nesvršenosti, iako

mu je prototipna vidska vrijednost svršenost. Nesvršeno značenje ima i s priloškim i prijedložnim oznakama *ultimamente* (*nedavno*) i *negli ultimi X* (*posljednjih X*):

(17) *Ultimamente si è diffuso anche questo tipo di richiesta.*

Negli ultimi due mesi, Bernarda ha vissuto in condizioni molto disagiati.

S obzirom na vrijeme, perfekt navike s ovim oznakama ne iskazuje nužno da je radnja u trenutku govorenja završena, tj. ne iskazuje nastavlja li se ona i u trenutku govorenja.⁴⁵ Ponekad je to moguće zaključiti iz naravi glagola i subjekta/objekta radnje: *Negli ultimi due minuti è passato un treno.*

2.4. Imperfekt

Imperfektom glagolskih oblika izražava se prošlo nesvršeno vrijeme. Tipična uporaba toga vremena u talijanskom jeziku je ona koja podrazumijeva suodnos s nekom drugom radnjom u prošlosti.⁴⁶

(18) *Ho guardato Kate mentre dormiva.*

(Pogledao je Katu dok je spavala)

La guardò mentre stava accoccolata sul pavimento.

(Pogleda je dok je bila šćućurena na podu)

Takav suodnos može imati s više radnji izraženima pomoću više raznih vremena: *Si stiracchiò e si grattò il polpaccio che una zanzara gli aveva punto mentre dormiva.* Isto tako, imperfekt označava radnju koja nije nužno u suodnosu s drugom, već je prikazuje u njenu trajanju: *Tutti si inchinavano e applaudivano.*

Druga tipična uporaba imperfekta tiče se ponavljanja radnje u prošlosti (*imperfetto abituale*):

(19) *Da bambino ci andava ogni estate nella villa di certi loro amici.*

Quando frequentava Funk, a Kant piaceva giocare a carte, andare a teatro e ai concerti.⁴⁷

⁴⁵ Iz naših istraživanja, vidljivo je da perfekt praćen tim oznakama vrlo često obuhvaća i trenutak govorenja.

⁴⁶ To podrazumijeva da imperfekt uglavnom iskazuje istovremeno događanje jedne radnje s drugom radnjom.

⁴⁷ Iterativnost radnje je obično neodređena, bitno je da se radnja ponavljala donekle redovito, ali nije bitna čestota ponavljanja. Imperfekt označava radnju koja se stalno događala u prošlosti ili stalne karakteristike nekog bića, pojave ili stvari. Takve radnje

Posebna vrsta ovog značenja sastoji se u označavanju stalnih karakteristika živih bića, pojava i događaja: *D'Alema e soci assomigliavano sempre di più ai democristiani*. Iz primjera proizlazi da, uz opću deiktičnu vrijednost (na vremenskoj crti radnja je uvijek lijevo od trenutka govorenja), temeljna vrijednost imperfekta sastoji se u označavanju kontinuiteta/trajnosti radnje.

S priloškom oznakom *in quel momento* (u tom trenutku) oblikuju se predikati sa svršenim i nesvršenim glagolima: *Ma in quel momento arrivava il dottore Scarognazzo; In quel momento arrivò Elizabeth*. Prema temporalnoj logici, ta prijedložna oznaka vremena je kompatibilnija s aoristom, jer se izvršenje radnje podudara s tom točkom na vremenskoj crti, posebno sa svršenim glagolima. U hrvatskome se imperfekt tvori samo od nesvršenih glagola: *U tom je trenutku stigla/ *stizaše, Elizabeta*.

Pripovjedački imperfekt isto tako ima deiktičnu vrijednost: smješten je lijevo od uporišne točke i u čisto vremenskom smislu nikada ne obuhvaća sadašnji trenutak. Njegova značenjska vrijednost je u „usporavanju“ glagolske radnje: *Una "volante" intercettava (ha intercettato) i ladri dopo pochi minuti, li inseguiva (ha inseguiti) fino al ponte dove li bloccava (ha bloccati)*.

2.5. Pluskvamperfekt

U talijanskom postoje dvije vrste pretprošlog vremena; pretprošlo vrijeme I (*trapassato prossimo*) i pretprošlo vrijeme II (*trapassato remoto*). Kao što i naziv govori, njihova glavna vrijednost je u iskazivanju vremena koje se na vremenskoj crti nalazi na točki smještenoj prije neke druge točke u prošlosti.

Prototipni pluskvamperfekt prvi označuje radnju koja se dogodila prije neke druge prošle radnje. Uporišna točka pluskvamperfekta nije dakle trenutak govorenja:

(20) Un breve colpo di clacson mi avvertì che era arrivato.

Ma alla sua sinistra, due banchi più avanti ce n'era uno che non aveva riso prima, e non sorrideva adesso.

Dakle, ovo vrijeme izražava vremensku anteriornost ne samo u odnosu na trenutak govorenja nego i na neku drugu prošlu radnju. Zato on

u hrvatskom se mogu iskazivati kondicionalom prošlim, npr. *Andeo bi Gospodnji silazio od vremena do vremena u ribnjak i pokrenuo vodu: tko bi prvi ušao, ozdravio bi; Un angelo ad intervalli scendeva nella piscina e agitava l'acqua: il primo ad entrarvi, guariva da qualsiasi malattia* (Iv 5, 4).

nema čistu deiktičnu vrijednost kao što to imaju ostala prošla vremena. To pokazuje i njegova učestala uporaba u talijanskim narativnim tekstovima gdje je on u velikom broju u suodnosu s uporišnom točkom određenom od strane nekog od likova ili od samog pisca. Zbog nedovoljno preciznog smještanja na vremenskoj crti, pretprošlo vrijeme ne pripada apsolutnim vremenima, nego se definira kao apsolutno-relativno vrijeme (v. Comrie 1985: 64-67), npr. u rečenici *Il dipintore d'insegne Emanuele Menini aveva spesso riflettuto su tutto questo, anche se s'era sempre limitato ad osservare [...]* (Celati 41) teško je odrediti uporišnu točku; samo iz konteksta proizlazi da je opisana situacija vezana za još jednu prošlu situaciju.

Pluskvamperfekt također može označavati trajna stanja: *Era sempre stato un uomo onesto*. Ni u ovom slučaju nema deiktičnu vrijednost, kao ni u slučaju iskustvenog pretprošlog vremena *La famiglia di Verdi non era mai stata così fortunata*. Kada se javlja s prezentom, također nema deiktičnu vrijednost: *Se le cose stanno così, allora l'ipotesi che avevamo fatto era un'ipotesi errata*. U takvom konstrukcijama zadobiva sekundarno značenje „udaljenosti u vremenu“, što još podrazumijeva da se u nikakvom smislu pretprošlo vrijeme ne tiče sadašnjosti.

U novinskim članicama obično ima deiktičnu vrijednost; iskazuje radnju smještenu na točki koja prethodi točki smještenoj prije apsolutne uporišne točke (*sada*): *L'imprenditore era tornato (= prima dell'arresto) libero ad agosto*. Ponekad ima čistu vidsku vrijednost svršenosti, npr. *In un batter d'occhio gli aveva girato attorno ai garretti lerci*.

U hrvatskom suvremenom jeziku pluskvamperfekt se rijetko upotrebljava. U prijevodima (npr. *Ime ruže*) se zamjenjuje perfektom. Kada se upotrebljava, praćen je često prilogom *već*: *Kad su stigli na dodjelu, povjerenstvo je već bilo dodijelilo glavne nagrade*.

3. Zaključak

Krucijalna razlika između hrvatskog i talijanskog jezika je u tome što u talijanskome ni morfološki niti leksički vid nemaju utjecaja ni posljedica za gramatičko označavanje vremena. Morfološka obilježnost u hrvatskome (vidski sufiksi i prefiksi), naprotiv, ima značajan utjecaj na izražavanje vremenskih koordinata. Vidske i akcionalne kategorije svršenosti / svršenosti / trenutačnosti *vs.* nesvršenosti / trajnosti / iterativnosti čine zalihosnima većinu vremenskih glagolskih oblika (imperfekt, aorist, pluskvamperfekt). Kategorija vremena je dakle u hrvatskome usko vezana za morfološki izražen vid i akcionalnost, dok u talijanskome sama vremena izražavaju vidske karakteristike zbog čega su tako brojna i raznolika: da

moгу izraziti sve nijanse vidskih značenja (npr. aorist, perfekt, infinitiv prošli, glagolski prilog prošli, pluskvamperfekt prvi i drugi, futur drugi izražavaju razne podvrste svršenog vida). Isprepletenost i preklapanje vida i vremena u označavanju čisto vremenskih vrijednosti dovodi do toga da talijanski jezik u odnosu na hrvatski posjeduje više glagolskih vremena koji imaju deiktičnu funkciju.

Literatura

- Alexiadou, Artemis. 2001. *Functional Structure in Nominals*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Babić, Stjepan *et al.* 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Globus.
- Barić, Eugenija *et al.* 1997. *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Benveniste, Émile. 1966. *Problèmes de linguistique générale*, 1, Paris: Gallimard.
- Bertinetto, Pier Marco. 1986. *Tempo, Aspetto e Azione nel verbo italiano. Il sistema dell'indicativo*. Firenze, Accademia della Crusca.
1991. Il verbo, u: *Grande grammatica italiana di consultazione*, [ur. L. Renzi e G. Salvi], vol. II, Bologna: il Mulino, 13-161.
1997. *Il dominio tempo-aspettuale. Demarcazioni, intersezioni, contrasti*, Torino: Rosenberg / Sellier.
- Bertinetto, Pier Marco / Delfitto, Denis. 2000. Aspect vs Actionality, u: *Tense and Aspect in the Languages of Europe* [ur. D. Östen], Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 189-225.
- Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program*, Cambridge: MIT Press.
- Cinque, Guglielmo. 1999. *Adverbs and Functional Heads*, Oxford. Oxford University Press.
- Comrie, Bernard, 1985. *Tense*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Øhrstrøm, Peter / Hasle Per, F.V. 1995. *Temporal Logic*, Dordrecht: Kluwer.
- Peša Matracki, Ivica. 2012. Sull'aspetto verbale in italiano e in croato, u: *Zbornik Međunarodnog znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909.-2005.)*, [ur M. Ljubičić, I. Peša i V. Kovačić], str. 315-332, Zagreb: FF-press.
- Salvi, Giampaolo / Laura, Vanelli. 2004. *Nuova grammatica italiana*, Bologna: il Mulino.
- Silić, Josip / Pranjković, Ivo. 2007. *Gramatika hrvatskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Smith, Carlota. 1997. *The parameter of Aspect*, Dordrecht: Kluwer.

Žic-Fuchs, Milena. 2009. *Kognitivna lingvistika i jezične strukture: engleski present perfect*, Zagreb: Globus.

Izvori

Bibbia. 1995. Milano: Edizioni San Paolo.

Biblija. 2000. Zagreb: KS.

corpora.ficlit.unibo.it: CORIS/CODIS.

Celati, Gianni. 2012. *Quattro novelle sulle apparenze*, Milano: Feltrinelli.

Eco, Umberto. 1986. *Il nome della rosa*, Milano: Bompiani; hr. prijevod Lia Paić 2008.

Il concetto di tempo in italiano e croato

Una delle tematiche più dibattute nella linguistica contemporanea è quella relativa alla classificazione e definizione di verbi basata sull'aspetto lessicale e grammaticale e sul tempo. Il dominio temporale / aspettuale / azionale costituisce uno dei punti cruciali della semantica verbale. Il tempo è tratto costitutivo del sintagma verbale che determina i punti di ancoraggio temporale; quindi concettualizza lo svolgimento cronologico degli eventi. In questo lavoro cercheremo di avvicinarci alla semantica verbale discutendo alcuni fatti importanti riguardo alle caratteristiche peculiari dei tempi verbali in italiano e in croato.

Parole chiave: lingua italiana, lingua croata, punto deittico centrale, momento dell'enunciazione

